

Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu

Artykuł:

Wodziczko Adam: Ochrona pierwotnej szaty roślinnej na Pomorzu

Źródło:

Ochrona Przyrody Rok 19 1932 numer 6, strony 35-50

Artykuł udostępniony cyfrowo w ramach zadań projektu pt.

„Digitalizacja i udostępnianie online »Bibliografii gospodarki Wielkopolski 1919-39«

H. Maciejewskiej” (SONB/SP/550684/2022)

Adam Wodźiczko.

Ochrona pierwotnej szaty roślinnej na Pomorzu.

Rezerваты leśne, stepowe i torfowiskowe.

Szkic niniejszy zawiera zestawienie istniejących na Pomorzu rezerwatów przyrodniczych wraz z krótkimi ich opisami.

Celem jego jest zainteresować temi rezerwatami szersze koła przyrodników i miłośników przyrody, aby zwiększyć znaczenie ich dla nauki i nauczania, co urzeczywistni się przez naukowe badania nad nimi i częstsze odwiedzanie ich w celach dydaktycznych. Pozatem spopularyzowanie ich wartości powinno zapewnić im troskliwą opiekę ze strony czynników lokalnych i regionalnych.

Przedstawienie opiera się na przytoczonej na końcu literaturze fizjograficznej i na materiałach zebranych w «Inwentarzu zabytków przyrody» Poznańskiego Kuratorjum P. R. O. P. Materiały te gromadzono drogą korespondencji i spostrzeżeń na wycieczkach, odbywanych w l. 1921—25, zazwyczaj wspólnie z Dr. W. Kuleszą, z ramienia P. R. O. P., na których miałem sposobność odwiedzić, nieraz kilkakrotnie, niemal wszystkie opisywane tereny, stwierdzić naocznie ich stan obecny i potrzebę ewentualnych dalszych zarządzeń ochronnych. Przedstawienie obejmuje tylko rezerваты większe, co do których istnieją już rozporządzenia ochronne, nie uwzględnia zaś rezerwatów będących w trakcie realizacji lub w przygotowaniu, ani też rezerwatów drobnych dla ochrony poszczególnych roślin (np. *Cypripedium calceolus* pod Kościerzyną, *Ceterach officinarum* w Grudziądzu), jak również licznych chronionych ciekawych okazów drzew i t. p.

Z zestawienia poniższego widać, że przyroda naszego Pomorza, które dzięki pracy H. Conwentza było kolebką ruchu ochrony zabytków przyrody, otoczona jest troskliwą opieką naszych władz państwowych, dzięki której ilość rezerwatów została pomnożona, a niektórym zapewniona skuteczniejsza ochrona.

W zestawieniu podane są naprzód rezerваты wybrzeża morskiego, następnie Pojezierza Kaszubskiego, Borów Tucholskich, Ziemi Chełmińsko-Lubawskiej i doliny Wisły, i to osobno leśne, stepowe i torfowiskowe.

I. Rezerваты leśne: 1. Kępa Radłowska nad Bałtykiem. 2. Przylądek Rozewski. 3. Góra Zamkowa pod Kartuzami. 4. Uroczysko nad Wdą w Borach Tucholskich. 5. Szczerkowo w Borach Tucholskich. 6. Cisy Staropolskie w Borach Tucholskich. 7. Las Piwnicki pod Toruniem. 8. Partje lasów pod Lidzbarkiem. 9. Wielka Kępa pod Ostromeckiem. 10. Ostrów Panieński pod Chełmnem. 11. Zbocza Wisły pod Opaleniem.

II. Rezerваты stepowe: 1. Skupienia roślin stepowych na Strzelnicy Artyleryjskiej pod Toruniem. 2. Strome zbocza doliny Wisły między Kiełpem a Starogrodem. 3. Południowy stok Wielkiego Parowu Starogrodzkiego. 4. Północny stok Parowu Kałduskiego i zbocza doliny Wisły aż po Górę Wawrzyńca.

III. Rezerваты torfowiskowe: 1. Smolne Błoto pod Kartuzami. 2. Torfowiska nad Jeziorem Wielkim pod Mirachowem. 3. Torfowisko nad Jeziorkiem Tu-

rzycowem pod Mirachowem. 4. Staniszewskie Błoto pod Mirachowem. 5. Torfowisko nad Jeziorem Łąkorz w Borach Tucholskich. 6. Torfowisko z brzozą niską nad Jeziorem Mętno w Borach Tucholskich. 7. Torfowiska nad Jeziorkami Dury w Borach Tucholskich. 8. Torfowisko z brzozą karłowatą w Linjach, w Ziemi Chełmińskiej.

I. REZERWATY LEŚNE.

1. Kępa Radłowska nad Bątykiem.

Nadmorski las mieszany między Orłowem a Gdynią z licznymi stanowiskami jarzębiny szwedzkiej.

Tylko najmniejsza z dyluwjalnych kęp naszego wybrzeża, Radłowska, zachowała jeszcze pierwotną okrywą leśną, schodzącą po stromych stokach, rozwiniętych w piękne parowy, aż ku piaskom strądownym. Las Radłowski stanowi własność Głównego Urzędu Ziemskiego i znajduje się w zarządzie Państw. Nadleśnictwa Chylonia, Leśn. Witomino (pow. Wejherowski). Jest to las mieszany (buki, sosny, dęby, klony, olsze, osiki, brzozy), który choć wyrabany w połowie ub. wieku i częściowo tylko odnowiony, dochował jednak bogate podszycie krzewów, a wśród nich jako największą osobliwość liczne naturalne stanowiska jarzębiny szwedzkiej (*Sorbus suecica*). To drzewo południowej Szwecji, rosnące na Kępie Radłowskiej głównie w postaci krzewów lub mniejszych drzewek (w r. 1924 naliczył p. L. Mroczkiewicz kilkadziesiąt egzemplarzy), występuje dziko w Polsce jeszcze tylko na urwistym brzegu morskim przy Kolebkach i nad Jeziorem Klasztornem w Kartuzach (Nadl. i Leśn. Kartuzy, oddz. 178a). Podawanych przez Conwentza stanowisk na Kępie Oksywskiej nie udało się odszukać, zapewne zostały tam wyniszczone.

Rozporządzeniem prezydenta rejencji gdańskiej z 12 kwietnia 1910 r. (na podstawie ustawy z 15 lipca 1907 r. o ochronie krajobrazu) została Kępa Radłowska uznana za okolicę wybitną pod względem krajobrazowym i zabezpieczoną przed zeszpeceniem przez budowle.

Także rozporządzeniem pruskiego zarządu lasów nakazano trwałą ochronę wszystkich stanowisk jarzębiny szwedzkiej. Wobec pierwszorzędnego znaczenia krajobrazu Kępy Radłowskiej dla całej Polski, a zwłaszcza wobec zabudowania sąsiedniego Kamieńca w sposób spekulacyjny, bez uwzględnienia momentów ochrony pierwotnej roślinności, należy bezwzględnie zabezpieczyć ten jedyńy w Polsce typ formacji leśnej, przez stworzenie z niej zupełnego rezerwatu przyrodniczego: Nadmorskiego Parku Natury.

2. Przylądek Rozewski.

Las bukowy na stromym brzegu z przepięknymi widokami na pełne morze.

Wyniosły Przylądek Rozewski, na którego szczycie stoi najsilniejsza latarnia morska naszego wybrzeża, opada ku morzu stromymi stokami, rozoranymi w liczne parowy, porośniętymi piękną buczyną. Otwierające się urocze widoki na morze

i sąsiednie brzegi sprawiły, że widok stąd słusznie uważany jest za najpiękniejszy z krajobrazów morskich naszego strądu. Las bukowy wykazuje charakterystyczną florę zielną, z której największą osobliwość przedstawia występujący tu obuwik (*Cypripedium calceolus*). Sąsiednie stoki, od wschodu i zachodu, zarastają trudne do przebycia, krzewiaste zarośla rokitnika (*Hippophaë rhamnoides*), gatunku, który w Polsce występuje dziko tylko na brzegu morskim i w odległych Pieninach.

Las Przylądka Rozewskiego i przyległe stoki podlegają ochronie ze strony Urzędu Marynarki Handlowej. Ze względu na obawę wytepienia przez turystów obuwika i innych występujących tu gatunków storczyków, pożądanym byłby bezwzględny zakaz zrywania kwiatów w tej okolicy.

3. Góra Zamkowa pod Kartuzami.

Wspaniały las bukowy, charakterystyczny dla górzystych partyj Pojezierza Kaszubskiego.

Okolo 3 km. na pld.-zach. od Kartuz, tuż przy drodze prowadzącej do Sulęcyna, wznosi się Góra Zamkowa (222 m.), porośnięta wspaniałą buczyną, stanowiącą z czasów pruskich zupełny rezerwat, całkowicie wyłączony od użytkowania. Rezerwat leży w lasach państwowych Nadleśnictwa Kartuszy, oddz. 95b, zajmuje obszar 9,3 ha. i w planach gospodarczych polskich z r. 1925 na następne ćwierćwiecze, wyłączony jest również od wszelkiego użytkowania «jako pomnik przyrody, podlegający pieczy P. R. O. P.». Uderzająca jest ilość starych buków, około 180-letnich, dochodzących 30 m. i więcej wysokości, przy obwodzie do 3 m. Choć w lasach kartuskich spotykamy potężniejsze okazy buka (np. w oddz. 219a nad Jeziorem Kłasztornem, o obwodzie 5,5 m. w pierśnicy), to jednak takiego wspaniałego zespołu nie znamy skądinąd. W podszyciu charakterystyczna flora zielna cienistego lasu bukowego z obfitością elementów górskich, m. i. *Lycopodium Selago*, *Melica uniflora*, *Festuca silvatica*, *Dentaria bulbifera*, *Lathyrus montanus*, *Phyteuma spicatum*.

Krajobrazowo uroczy zakątek, cel licznych wycieczek turystów i odwiedzin letników z Kartuz, ze względu na walory naukowe i estetyczne winien być zachowany dalej jako zupełny rezerwat przyrodniczy i żadną miarą nie włączany do projektowanego przez Towarzystwo Upiększenia Kartuz wielkiego parku spacerowo-ozdobnego.

4. Uroczysko nad Wdą w Borach Tucholskich.

Mieszany las o pierwotnym charakterze (ze stanowiskiem brekini) w krajobrazowo uroczym zakolu Wdy (Czarnej Wody).

Porośnięte lasami mieszanymi brzegi Wdy czyli Czarnej Wody, należą do najpiękniejszych krajobrazów w Borach Tucholskich. Jako pół-rezerwat chroniona jest piękna partja leśna w Państw. Nadleśnictwie Błędno, oddz. 151c, t. zw. Uroczysko (inaczej «Krzywe Koło», niem. «Paradies»). Jest to 10,1 ha. wielki półwysep, połączony z wysokim, lewym brzegiem Wdy tylko nadzwyczaj wąskim przesmykiem, obłany dookoła bystrą strugą Wdy i porośnięty pierwotnym mieszanym drzewostanem, złożonym głównie z sosen (do 200-letnich), grabów i dębów. Na stokach ku

rzece spotykamy też osikę, brzozę, lipę drobnolistną, leszczynę, jarzębinę, świdwę, kalinę, trzmielinę brodawkowatą, suchodrzew, jałowiec i w jednym drobniejszym egzemplarzu brekinie (*Sorbus torminalis*). Drzewko to, rosnące kilkadziesiąt kroków na północ od przesmyku, niestety mocno ucierpiało, przygniecione obalonym nań przez wiatr pniakiem sąsiedniego drzewa.

Ze względu na pierwotność drzewostanu i piękność położenia prowadzona jest już od czasów pruskich tylko gospodarka przerębowa.

Aby jednak zachować pierwotny, rodzimy charakter Uroczyńska, należałoby usunąć wprowadzone tam sztucznie, a obce pierwotnemu skupieniu świerki, jodły i jesiony, przede wszystkim zaś gatunki egzotyczne, takie jak wejmutka.

5. Szerkowo (Chirkowa) w Borach Tucholskich.

Oaza liściastego lasu wśród rozległych borów sosnowych, z najobfitszym skupieniem brekiń w Polsce.

Około 6 km. na północ od Osia, wśród monotonnych borów sosnowych spotykamy obszerną wyspę lasu liściastego (190 ha.), noszącą oddawna nazwę Szerkowo («Chirkowa» w literaturze niemieckiej). Leży ona w Państw. Nadleśnictwie Osie, Leśn. Sobiny, w oddz. 151cz., 152, 153cz., 178cz., 179, 180, 209, 210, 211, 241, 243cz. i w Nadl. Sarniagóra, Leśn. Dębowiec, oddz. 1, 12, 13 (dawniej oddz. 242, 273, 274 Nadl. Osie). Panuje grab z dębem, dodatkowo występują: osika, klon, wiąz, lipa drobnolistna, jarzębina, iwa, jabłoń, grusza, leszczyna, kalina, trzmielina brodawkowata, rzadko jałowiec. Zupełny brak buków i sosen.

Na całym tym obszarze występuje pojedynczo lub w drobnych skupieniach brekinia (zwana w Wielkopolsce brzękiem, tu czasem gruszą klonową), owo piękne a rzadkie drzewo naszych lasów, osiagające na ziemiach polskich póln.-wschodnią granicę swego w Europie zasięgu. Rośnie tu z górą setka dorodnych, wysokopiennych, owocujących brekiń o obwodzie do dwóch m., a wysokości ponad 20 m. (w r. 1894 naliczono 111 takich egzemplarzy), a nadto bardzo znaczna liczba osobników młodszych. Najobficiej występują brekinie w oddz. 210 (52 sztuk owocujących), największa zaś rośnie w oddz. 1 za leśniczówką Dębowiec (o obw. 2,21 m. w r. 1921). W oddz. 209 spotykamy jedyny dziś tutaj żyjący egzemplarz cisa, w postaci ok. 2 m. wysokiego krzewiastego okazu, jednak wykopywane w oddz. 179, 180, 210, 241, potężne nieraz pnie cisowe świadczą, że żyjący dziś cis stanowi szczątek dawnego obfitszego ich występowania.

Szerkowo stanowi jedną z najciekawszych partyj pierwotnych lasów Pomorza i przedstawia najobfitsze i najpiękniejsze skupienie brekiń w Polsce.

Już Conwentz wyrażał życzenie, aby ten interesujący las zachować w stanie pierwotnym i stosować tylko ostrożną gospodarkę przerębową i starania jego odniosły widocznie skutek, bo w czasopiśmie «Beiträge zur Naturdenkmalpflege» (t. I. 1910, s. 434), w oficjalnem sprawozdaniu z działalności «Państw. Urzędu opieki nad pomnikami przyrody», pisze: «Gospodarka leśna w Szerkowie jest prowadzona w ten sposób, że jego charakter pozostaje zachowany. Czyste zręby są wykluczone».

Obecnie niestety stosuje się gospodarkę zrębową, z pozostawianiem na zrębach pojedynczych brekiń, które nie zawsze znoszą zupełne odsłonięcie. O ile niemożliwym byłoby prowadzenie ochronnej gospodarki przerębowej na całym obszarze Szczerkowa, co z punktu ochrony przyrody byłoby najbardziej pożądanem, należy zabezpieczyć jako rezerwat częściowy choć jeden oddział, który zawiera najwięcej brekiń i posiada jeszcze pierwotną szatę roślinną.

6. Cisy Staropolskie w Borach Tucholskich.

Zabytek pierwotnej puszczy pomorskiej z najpiękniejszym skupieniem cisów całej Europy.

Niespełna milę od stacji kolejowej Wierzchucin (linji Laskowice—Tuchola), tuż obok Nadleśniczówki Wierzchlas (w oddz. 61a), na półwyspie jeziora Mukrz, leży głośny «Cisowy Gaj», będący najosobliwszą i najcenniejszą partją Borów Tucholskich, bo przedstawia najpiękniejsze skupienie cisów nietylko w Polsce, ale zapewne w całej Europie. Stanowiska cisa w Jasieniu pod Radomskiem, czy w Książdworze pod Kolomyją górują wprawdzie obszarem i liczbą egzemplarzy, ale żadne nie posiada tak wielkiej liczby starych, drzewiastych egzemplarzy, a mianowicie około 1000 na ogółem 5533 okazów, naliczonych w r. 1910 na obszarze rezerwatu (14,48 ha.). Na wyższych miejscach panuje sosna (ok. 200-letnia), na niższych olsza czarna, obok nich występują, jak to było zapewne w pierwotnej puszczy pomorskiej na lepszych glebach, liczne gatunki drzew liściastych, jak grab, osika, brzoza i lipa, rzadziej dąb, klon, jawor, wiąz, grusza, jabłoń, jarzębina i obfite podszycie z krzewów, wśród których uderzają ciemną, żalobną barwą swego igliwia cisy. Rosną one bądź pojedynczo, bądź w drobnych grupach (średnio wypada ok. 300 sztuk na 1 ha.), największe drzewiaste okazy osiągają do 2 m. obwodu pnia, przy 13 m. wysokości.

Cisy Staropolskie stanowią rezerwat z czasów pruskich, jednak niestety tylko częściowy, t. j. gospodarzony przerębowo w stosunku do innych gatunków drzew przy całkowitej ochronie cisów. Doprowadziło to za czasów pruskich do takich niewłaściwości, jak utrzymywanie w rezerwacie ścieżek, placyków do zabaw, podsadzanie w zaroślach świerków i t. p.

Dla zachowania w należytym stanie tego najwięcej znanego i może najcenniejszego z rezerwatów pomorskich, należy uznać go za rezerwat zupełny, zwłaszcza że mimo dotychczasowej «opieki» i mimo dobrej produkcji nasienia przez cisy, młodych drzewek cisowych w rezerwacie zupełnie się nie spotyka.

7. Las Piwnicki pod Toruniem.

Szczątek puszczy sosnowo-dębowej.

Niespełna milę na północ od Torunia, wśród obszernych drzewostanów sosnowych, dochował się szczątek pierwotnego lasu mieszanego, zasługujący ze wszelkich miar na ochronę jako zabytek przyrody. Starodrzew ów zajmuje podziały 3a i 4a (16,5 ha.) lasu Piwnickiego, stanowiącego wraz z majątkiem Piwnice własność Okr. Urzędu Ziemskiego w Grudziądzu. Tworzy go sosna z dębem (sosna 0,8, dąb 0,2),

przyczem dąb występuje pojedynczo i grupami. Pojedynczo rozrzucone występują nadto graby. Sosny i graby przeważnie 150—200-letnie, dęby 200—250-letnie z wielką ilością osobników znacznie starszych. W podszyciu dąb z grabem, rzadko olcha i brzoza.

Na ciekawy ten teren zwrócił uwagę w r. 1924 p. St. Maliszewski, a na wniosek P. R. O. P. Województwo Pomorskie (Ochrona lasów przyw.) wydało tymczasowe zarządzenie ochronne. Ostateczna decyzja w sprawie utworzenia tego cennego dla nauki rezerwatu należy do Ministerstwa Reform rolnych i Ministerstwa Rolnictwa.

8. Partje Lasów pod Lidzbarkiem.

Pierwotne lasy mieszane przy Klonowie i na stromych stokach Branicy.

Leżący w oddz. 196b Leśn. Klonowo, w pobliżu Nadleśniczówki Lidzbark, pierwszorzędny punkt widokowy, otoczony jest naturalnym drzewostanem, złożonym głównie z grabu i sosny, obok których występuje też dąb, osika, brzoza, wiąz górski, lipa, z krzewów leszczyna, trzmielina brodawkowata i in. Buką i klonu brak, choć wnosząc z nazwy Klonowo, występował tu pierwotnie, jawor zdaje się być sadzony, także świerk, jodła i niektóre egzoty. Cały oddział 196b od czasów pruskich gospodarzony jest przerebowo, również jak krajobrazowo urocze o pierwotnym charakterze lasy, porastające strome brzegi Branicy w oddz. 203, 205, 210 Leśn. Sarniagóra i oddz. 262 Leśn. Dębowiec. W oddz. 227 i 229 ostatnio wymienionego leśnictwa występują niepodawane stąd brekinie.

Tereny te, choć administracyjnie należą do województwa Pomorskiego, jednak pod względem ochrony przyrody, wraz z całą Ziemią Lubawską podlegają pieczy Warszawskiego Kuratorjum P. R. O. P.

9. Wielka Kępa pod Ostromeckiem.

Kępowy las nadwiślański z olbrzymiemi topolami i dębami.

Niewielkie lasy «kępowe» na zalewiskach w dolinie Wisły, złożone wyłącznie z drzew liściastych, rosnąc na glebie użyźnianej corocznie namulem rzecznym, posiadają zazwyczaj drzewa wspaniale rozwinięte i bujną roślinność ziół i krzewów, tworzącą dziewicze, trudne do przebycia gąszcze. Należy do nich t. zw. Wielka Kępa, leżąca między Ostromeckiem a mostem na Wiśle przy Fordonie, stanowiąca własność hr. Alvenslebena z Ostromecka. Szczególnie uderzają olbrzymie topole, z których nadwiślańskie osiągnęły 8,50 m. w obwodzie, a białodrzewy 7,50 m., przy wysokości ponad 30 m. Kilka potężnych dębów szypułkowych mierzy w obwodzie ponad 7 m.; najtęższy stoi osobno na łące i osiąga 9,30 m. obwodu (w wys. 1 m.). Jest to najgrubszy dąb na całym Pomorzu.

Właściciel, hr. Alvensleben, złożył na ręce delegata P. R. O. P., dr. Łabędzińskiego, pisemne oświadczenie, że zupełnie nie będzie wycinał na Kępie starych dębów i topoli.

10. Ostrów Panieński pod Chełmnem.

Las kępowy z panującym wiązem i kresowemi stanowiskami paklonu.

Ostrów Panieński jest wyspą na prawym brzegu Wisły, oddzieloną od strony Chełmna łąkami, przez które prowadzi most. Porastający go bujny las kępowy (217 ha.) należy do Państw. Nadleśnictwa Jamy (pow. Grudziądzki). Na całym obszarze panuje wiąz polny (rzadziej szypułkowy), tworząc miejscami czyste drzewostany. Wśród wiązków występują też oba gatunki naszych dębów, pojedynczo topole, czarna i biała. Podszycie krzewiaste, niezwykle bujne i urozmaicone; osobliwość jego stanowi występujący gęsto na wielkich przestrzeniach paklon (*Acer campestre*), który na tem stanowisku osiąga granicę północno-wschodniego zasięgu. W niektórych oddziałach paklon występuje jako drzewo wysokopienne, osiągając ponad 1 m. obwodu i 15 m. wysokości. Wielką osobliwość stanowi również występująca tu w warstwie próchnicy tak rzadka na północy jadalna trufla czarna (*Tuber aestivum*).

Na prośbę P. R. O. P. zarządziła Dyrekcja lasów państwowych w Toruniu (w r. 1922) ochronę wszystkich rzadkich i pięknych okazów drzew, chociażby wchodziły w zręby leśne.

Ze względu jednak na niezwykłość występujących tu zespołów, jak również znaczenie krajobrazowe tego jedyne lasu w okolicy Chełmna, należałoby Ostrów Panieński uznać za rezerwat, co najlepiej zapewniłoby jego ochronę.

11. Zbocza Wisły przy Dolnym Młynie pod Toruniem.

Wysoki brzeg doliny Wisły z obfitością elementów pontyjskich w krzewiastych i leśnych formacjach.

Zbocza doliny Wisły między Jajtowym a Dolnym Młynem, znane jako wybitne miejsce widokowe o niezwykłej piękności, tylko częścią przy Dolnym Młynie leżą na Pomorzu i stanowią własność dóbr Dybów. Większa ich część leży już w powiecie inowrocławskim (Poznańskie) i należy do oddziałów 21, 50, 51, 87, 88, 123, 155, 176 Leśn. Jajtowy, Państw. Nadleśnictwa Wodek. Pokrywają je głównie t. zw. «krzewiaste formacje pontyjskie», złożone z głogów, tarniny, leszczyny, berberysu, trzmieliny brodawkowatej i in. krzewów, z pojedynczo rozrzuconymi dębami i lipami; w podszyciu zielnem występują miejscami obficie przebiśniegi (*Galanthus nivalis*), rzadziej zdrojówka (*Isopyrum thalictroides*), pchlica cuchnąca (*Cimicifuga foetida*). W górze na stokach i miejscach słonecznych spotykamy barwny kobierzec kwiatów, na który składają się rzadkie w zachodniej Polsce, pontyjskie gatunki czosnków, sasanek, lepnicy, leńców, przetaczników i in. Osobliwością jest znana tylko stąd nowa «poznańska» odmiana turzycy piaskowej (*Carex arenaria* var. *posnaniensis*).

Dwie tablice ostrzegawcze, wystawione przez Nadleśnictwo, zabraniają na stokach zbierania kwiatów i łamania gałęzi. Lepiej byłoby zastąpić je tablicami z bezwzględny zakazem wstępu na strome stoki i do tych partyj przyległych lasów, w których występują rzadkie «stepowe» rośliny (*Stipa pennata*, *Prunus fruticosa*).

Przedewszystkiem jednak należy zaniechać zalesiania stoków świerkami, co spowodowałoby zupełne zniszczenie tych rzadkich gatunków, a w razie koniecznej potrzeby utrwalania brzegu posługiwać się odpowiednią również dla tego celu sosną, która daje większe prawdopodobieństwo zachowania flory pontyjskiej.

12. Zbocza Wisły pod Opaleniem (naprzeciw Kwidzynie).

Najciekawszy florystycznie las zachodniej Polski z obfitością elementów pontyjskich w podszyciu.

Las mieszany, porastający malownicze, pocięte parowami zbocza doliny Wisły w Państw. Nadleśnictwie Dębowo (w pow. Gniewskim), należy florystycznie do najciekawszych partyj leśnych Pomorza, szczególnie w leżących nad samą Wisłą oddziałach Leśnictwa Dębiny (4, 5, 6a, 18, 19, 20a), między Kozielcem a Widlicami. Pierwotny las mieszany tworzy sosna z dębem, grabem, jaworem, klonem, osiką i brzozą; w urozmaiconem podszyciu krzewiastem występuje brekinia w postaci krzewów lub mniejszych drzewek (w oddz. 18, 19, 20, 35 Leśn. Dębiny i w kilkunastu oddziałach Leśn. Rakówko i Opalenie). W każdej porze roku kwitną tu rzadkie w zachodniej Polsce rośliny, których zespoły pozwalają wnosić, że były one tu wcześniej, niż obecny las. Z osobliwości florystycznych warto wymienić: *Lathyrus pisiformis* (oddz. 6a, 20a, także 107 i 110, jedyne stanowiska na Pomorzu), *Orobanche alsatica*, pasożytująca na *Libanotis montana* i *Peucedanum cervaria*, *Adenophora liliifolia* (tylko tu na Pomorzu), *Aster amellus*, *Dracocephalum Ruyschiana*, i inne gatunki pontyjskie i wschodnie, których częściowo brak najbogatszym «stepowym» skupieniom Pomorza na słonecznych stokach doliny Wisły w powiecie chełmińskim.

Z pięknych, rzadkich i ciekawych roślin spotykamy tu nieraz w większej ilości: *Lilium Martagon*, *Gladiolus paluster*, *Cypripedium calceolus*, *Orchis ustulatus*, *Gymnadenia conopsea*, *Platanthera chlorantha*, *Cephalanthera rubra*, *Epipactis latifolia*, *E. rubiginosa*, *E. violacea*, *Microstylis monophyllus*, *Trollius europaeus*, *Aconitum variegatum*, *Cimicifuga foetida*, *Aquilegia vulgaris*, *Digitalis ambigua*, *Campanula cervicaria* i wiele innych.

W odd. 121 Leśn. Jesionna rośnie jeden, do 2 m. wysoki okaz cisa.

Na wniosek P. R. O. P. Dyrekcja lasów państwowych w Toruniu poleciła Nadleśnictwu Dębowo rozciągnięcie ścisłej ochrony nad oddziałami 4, 5, 6a, 18, 19 i 20a. Leśn. Dębiny w celu zachowania występujących tam rzadkich gatunków roślin i pierwotnego charakteru zespołów roślinnych.

II. REZERWATY STEPOWE.

1. Skupienia roślin stepowych na Strzelnicy artyleryjskiej pod Toruniem.

Liczne stanowiska ostnicy pierzastej i wisienki stepowej.

Pole ćwiczeń artyleryjskich, ciągnące się na południe od Torunia, tuż za przedmieściem Podgórz, przedstawia wielki obszar wydm śródlądowych, dawniej porośniętych lasem, dziś skąpą roślinnością piaszczysk i suchych wrzosowisk, wśród

której tu i owdzie dochowały się piękne skupienia «stepowe» z obfitością elementów pontyjskich.

Na karcie Strzelnicy były oznaczone jako chronione rezerваты przyrodnicze niektóre ciekawsze skupienia roślin stepowych z ostnicą (*Stupa pennata*) i zarośla wisienki stepowej (*Prunus fruticosa*), a mianowicie zespoły ostnicy:

a) na południowym stoku wzgórz Dziwak (w dawnym oddz. leśnym 112), które Preuss uważa za najobfitsze skupienie ostnicy na całym terenie, określając je jako leżące «na zachód od wzgórz rosyjskich przy drodze do góry Podbielskiego». Stanowisko zawiera obecnie nie więcej nad 100 kęp ostnicy;

b) przy leśniczówce Rudak, na placu ćwiczeń, przyległym od wschodu do Strzelnicy artyleryjskiej, jedno z najbogatszych skupień roślin pontyjskich z ostnicą, której towarzyszą m. i. *Oxytropis pilosa*, *Thesium intermedium*, *Veronica austriaca* i *Scorzonera purpurea*. Stanowisko było otoczone drutem dla ochrony przed pasącym się bydłem. Niestety dotąd nie odszukane nanowo;

c) żwirowiska przy drodze wudeckiej, obok t. zw. dawniej «Wzgórza Wilhelma», i wreszcie

d) «Wzgórze sygnałowe», jedno z najwyższych wzniesień Strzelnicy, leżące około 2 km. na południe od Glinek, na którym jednak podawanej przez Panten'a ostnicy obecnie nie stwierdzono.

Najobszerniejsze zarośla wisienki stepowej, polecane opiece Zarządu Strzelnicy, znajdują się przy drodze wudeckiej, a mianowicie:

a) na północ od leśniczówki Wudek (na wschód od dawnej kolejki polnej, w pobliżu kamienia kilometrowego 6,9);

b) około 20 m. na zachód od poprzedniego stanowiska;

c) w dawnym oddz. 73;

d) w dawnym oddz. 88;

e) w dawnych oddz. 87 i 101.

Tak wisienka stepowa, jak ostnica występują nadto w przyległych lasach Państw. Nadleśnictw Wodek, Gniewkowo i Cierpice.

Niektórym z przytoczonych wyżej skupień grożą niebezpieczeństwa od pożarów wznecanych przez pociski artyleryjskie, ze strony ludności grzebiącej w ziemi za odłamkami pocisków i ze strony pasącego się bydła.

Najcenniejsze skupienia należałoby zabezpieczyć przez ogrodzenie drutem kolczastym.

2. Strome zbocza doliny Wisły między Kiełpem a Starogrodem.

Formacja stepowa z miłkiem wiosennym i ostnicą pierzastą.

Słoneczne, bezdrzewne, strome stoki doliny Wisły w powiecie chełmińskim wykazują w pokrywających je zespołach roślinnych liczne gatunki pontyjskie, których ojczyzną są stepy południowego wschodu Europy.

Na omawianym terenie uderza masowe występowanie miłka wiosennego (*Adonis vernalis*), któremu towarzyszą rzadkie w zachodniej Polsce: *Stupa pennata*,

Oxytropis pilosa, *Lavatera thuringiaca* (pojedynczo), *Salvia verticillata*, *Brunella grandiflora*, *Orobancha caryophyllacea* (na *Galium verum*), *Campanula sibirica* i in.

Teren ten uznany był przez b. Komisję kolonizacyjną za rezerwat przyrodniczy (zresztą są to przeważnie nieużytki lub liche pastwiska), obecnie stanowi własność powiatu Chełmno.

3. Południowy stok Wielkiego Parowu Starogrodzkiego.

Skupienia stepowe z ostnicą włosowatą.

Wcinające się w strome brzegi doliny Wisły liczne parowy przedstawiają jedne z najpiękniejszych partyj krajobrazowych naszego Pomorza, a to dzięki widokom na rozległą dolinę Wisły i występującej w ich wnętrzu urozmaiconej szacie roślinnej.

Parów Starogrodzki nie należy do tak uroczych, jak n. p. Plutowski, jednak na swym stoku południowym, wśród zwartej pokrywy trawiastej wykazuje skupienia roślin pontyjskich z ostnicą włosowatą (*Stupa capillata*) i towarzyszącymi jej: *Anemone silvestris*, *Oxytropis pilosa*, *Campanula sibirica* i in.

Teren, podobnie jak poprzedni, wydzielony został przez b. Komisję kolonizacyjną od parcelacji i należy obecnie do powiatu Chełmno.

4. Północny stok Parowu Kałduskiego i zbocza doliny Wisły aż po Górę Wawrzyńca.

Jedno z najbogatszych skupień roślin stepowych w obszarze Wisły, z obu gatunkami ostnicy.

Północny, ok. 70 m. wysoki stok małego Parowu Kałduskiego (uchodzącego do Parowu Starogrodzkiego) posiada jedną z najbogatszych formacyj pontyjskich w całym obszarze Wisły. Zakwitają tu kolejno: *Viola hirta*, *V. odorata*, *Alyssum montanum*, *Anemone silvestris*, *Salvia pratensis*, *Scorzonera purpurea*, następnie w tysiącach egzemplarzy *Oxytropis pilosa*, wśród której większe przestrzenie pokrywa *Stupa pennata*, jesienią zaś występuje w niezliczonych egzemplarzach *Stupa capillata*. Towarzyszy urozmaicona roślinność słonecznych pagórków, w zaroślach na stokach liczne gatunki róż i okazała ślazówka (*Lavatera thuringiaca*).

Wznosząca się jak bastjon wysokiego brzegu Wisły, przy ujściu erozyjnej rynny od Uszcza, Góra Wawrzyńca (97 m.), znana z ciekawych wykopalisk przedhistorycznych zabytków i będąca pierwszorzędnym miejscem widokowym, posiada roślinność podobną i równie urozmaiconą (jednak bez ostnicy pierzastej).

Północny stok Parowu Kałduskiego, jak i Góra Wawrzyńca, podlegają ochronie. Należałoby również chronić krzewiaste formacje z pontyjskimi gatunkami na zboczach Góry Wawrzyńca.

Tereny te stanowią własność powiatu Chełmno.

III. REZERWATY TORFOWISKOWE.

1. Smolne Błoto pod Kartuzami.

Torfowisko wrzosowe ulegające zalesieniu.

Leży około 10 km. na pñ.-zach. od Kartuz w lasach Państw. Nadleśnictwa Kartuzy, Leśn. Smolne Błoto i według nowych planów gospodarczych z r. 1925 zajmuje oddziały:

245b	o pow.	3,86	ha.
246b	»	»	5,90 »
247b	»	»	6,74 »
254b	»	»	6,85 »
255b	»	»	10,80 »

razem 34,15 ha.

Torfowisko to należy do częstych na Kaszubszczyźnie torfowisk wrzosowych typu zachodnio-bałtyckiego i było niegdyś może interesujące, dziś jednak, ani krajobrazowo i zbiorowiskowo, ani florystycznie nie przedstawia nic ciekawego. Wskutek postępującego odwodnienia (jest przekopane rowami odpływowymi) ulega widocznemu zalesieniu i zawrzoszeniu. Sosny pierwotnie drobne i rozrzucone, rozwijają się bujniej i gęściej, w podszyciu zaczyna przeważać wrzos (*Calluna vulgaris*), obficie występują borówki (*Vaccinium vitis idaea*, rzadziej *V. uliginosum*), bujnie krzewi się bagno (*Ledum palustre*), z roślin charakterystycznych dla żyjących torfowisk tego typu występują jeszcze welnianka (*Eriophorum vaginatum*), żórawina (*Vaccinium oxycoccos*), z osobliwszych bażyna, zwana przez Kaszubów małpią jagodą (*Empetrum nigrum*), niszczone energicznie przez rdzę, *Chrysomyxa Empetri*. Torfowce ustępują i tylko w rowach wegetują jeszcze bujnie (*Sphagnum recurvum*, *Sph. medium*, *Sph. rubellum*).

Torfowisko jest rezerwatem przyrodniczym od r. 1916. Naokoło torfowiska znajduje się przy kopaniu torfu okazałe pniaki cisu, także dęba, brzozy, olszy i in.

2. Torfowisko nad Jeziorem Wielkim pod Mirachowem.

Charakterystyczne torfowisko wrzosowe Pojezierza Kaszubskiego.

Jeziro Wielkie, zwane również Żórawiem z powodu gnieźdżenia się nad nim żórawi, zajmuje wraz z otaczającymi go torfowiskami w Państw. Nadleśn. (i Leśn.) Mirachowo oddziały 157, 158, 159, 177. Obszar chronionych torfowisk wynosi 42,50 ha. Najciekawsze są tereny przylegające do jeziora od wschodu, porośnięte rzadko rozrzuconymi, drobnymi karłowatymi sosenkami; i z torfowisk pomorskich może najwięcej zbliżone one są do typu torfowisk wzniesionych (inaczej wysokich albo jałowych). Bujnie rozwijające się *Sphagnetum* składa się głównie z gatunków: *Sphagnum robustum*, *Sph. recurvum*, *Sph. medium*, *Sph. rubellum*, *Sph. acutifolium*, *Sph. Warnstorffii*, względnie obficie występują porosty (*Cladonia rangiferina*), zaś roślinność kwiatowa składa się z nielicznych tylko gatunków, jak *Eriophorum vaginatum*, *Scirpus caespitosus*, *Drosera rotundifolia*, *Empetrum nigrum*, *Vaccinium oxycoccos*, *Andromeda polifolia*. Przyległe tereny przedstawiają przejściowe torfowiska wrzosowe z silniej rozwiniętymi sosnami i obficie występującymi w podszyciu: *Ledum palustre*

i *Calluna vulgaris* i znane są jako tokowiska głuszców. Torfowisko stanowi od r. 1916 rezerwat zupełny, jednak odstrzał głuszców bywa praktykowany.

3. Torfowisko nad Jeziorkiem Turzycowem pod Mirachowem.

Jedyne pomorskie stanowisko turzycy skąpokwiatowej.

Małe jezioro leżące na linii między oddz. 161 i 179, tuż obok Jeziora Wielkiego w Leśn. i Nadleśn. Mirachowo, zarasta po brzegach bujającą darnią torfowców (*Sphagnum recurvum*, *Sph. rubellum*, *Sph. fuscum*, *Sph. balticum*, *Sph. cuspidatum*), na której rozwija się skąpa roślinność kwiatowa, jak *Carex limosa*, *C. rostrata*, *Scheuchzeria palustris*, *Eriophorum vaginatum*, *Drosera rotundifolia*, *Vaccinium oxycoccus*. Tylko w jednym miejscu, przy brzegu wschodnim, na nieznacznym wzniesieniu, występuje wśród *Sphagnum rubellum*, na jedynym stanowisku w zachodniej Polsce, turzycy skąpokwiatowa (*Carex pauciflora*).

Torfowisko to w literaturze niemieckiej podawane było jako chronione, jednak w aktach Nadleśnictwa Mirachowo nie znaleziono o tem żadnej wzmianki. Dyrekcja lasów państwowych w Toruniu przychyliła się do prośby P. R. O. P. i wciągnęła je na listę chronionych zabytków przyrody.

4. Staniszewskie Błoto pod Mirachowem.

Pierwotne torfowisko wrzosowe z jedynymi w Szwajcarii Kaszubskiej stanowiskami wrzośca błotnego.

Torfowisko leży mniej więcej w środku wyżyny, opadającej względnie stromo ku otaczającym ją zewsząd jeziorom, leżącym o kilkadziesiąt metrów niżej. Są to jeziora: od południa Glinne i Okowinko, od wschodu Osuszino i Sianowo, od północy i zachodu Mirachowskie (latem spuszczone) i Bąckie. Wyżynę pokrywają w częściach niżej położonych torfowiska wrzosowe, w wyższych, na glebach morenowych, piękne lasy mieszane, często z przewagą bądź dębu, bądź buka, należące do Leśnictw Glinne i Staniszewo Państw. Nadleśn. Mirachowo. Rezerwat torfowiskowy leży w oddz. 60, 61, 82, 83, 84 Leśn. Glinne, przy drodze prowadzącej ze stacji kol. Miechucin do Mirachowa, koło podleśniczówki zwanej Stare Staniszewo, i obejmuje obszar 49,70 ha. Obszar tego torfowiska jeszcze przed pół wiekiem był blisko dwukrotnie większy, jednak dzięki odwodnieniu znaczne tereny pokrył las sosnowo-brzozowy, otaczający obecnie ten niezwykle krajobrazowo i ciekawy botanicznie zakątek. Na skraju torfowiska, na liniach między oddz. 83/84 i 84/85 zbudował p. nadleśniczy Tomaszek z Mirachowa wieże widokowe, pozwalające objąć wzrokiem większe przestrzenie tego przypominającego tundrę terenu, pokrytego bujną roślinnością mchów i porostów, wśród których rozwija się skąpa roślinność kwiatowa i rzadko rozrzucone karłowate sosnki. Występujące tu zespoły roślinne należą do asocjacji torfowisk wysokich, przejściowych, wrzosowiskowych i leśnych, przyczem widoczne rozpowszechnianie się tych ostatnich kosztem pierwszych, jest wynikiem postępującego odwodnienia. Najczęściej spotykane zespoły na otwartej powierzchni torfowiska, to wrzos zwykły z torfowcami (*Sphagnum acutifolium*, *Sph. rubellum*, *Sph. medium*), w partjach

torfowiska rosnących, a *Eriophorum vaginatum*, tworzące wysokie kępy, przetkane porostami (*Cladonia rangiferina*, *Cl. uncialis*, *Cl. pyxidata*), w partjach martwych, t. zw. erozyjnych. Prócz charakterystycznych dla torfowisk roślin wrzosowych, jak *Andromeda polifolia*, *Vaccinium oxycoccos*, *Drosera rotundifolia*, występują rzadziej *Scirpus caespitosus*, *Empetrum nigrum* i *Erica tetralix*, ta ostatnia głównie w oddz. 60 i to przede wszystkim jako składnik dodatkowy zespołów obcych, często w zarastających rowach. Z wielkiego bogactwa występujących tu gatunków mchów przytaczam wszystkie znalezione torfowce, gdyż są między nimi rzadkie, a samo torfowisko nie było jeszcze badane i w literaturze naukowej opisywane. Poza już wymienionymi spotykamy tutaj: *Sphagnum fuscum*, *Sph. compactum*, *Sp. recurvum*, *Sph. Warnstorfi*, *Sph. riparium*, *Sph. obtusum*, *Sph. squarrosum*, *Sph. laricinum*!, *Sph. taxifolium*, *Sph. molluscum*! (ozn. przez p. Mondelską).

Torfowisko zwane przez ludność Staniszewskiem Błotem stanowi rezerwat zupełny od r. 1916.

Na prośbę P. R. O. P. Dyrekcja lasów państwowych w Toruniu zgodziła się na zasypianie głównego rowu odwadniającego i z zastrzeżeniem zgody Województwa na przełożenie przecinającej torfowisko publicznej drogi leśnej z Boru do szosy Miechucin—Mirachowo. Również byłoby pożądanem zaprzestanie na terenie torfowiska polowań na tokujące tu głuszce, co trudno pogodzić z charakterem rezerwatu zupełnego.

5. Torfowisko nad jeziorem Łąkorz w Borach Tucholskich.

Urozmaicone zespoły torfowiskowe o nienaruszonej pierwotności.

Po południowej stronie jeziora Łąkorz, w miejscu dawnej zatoki, rozciąga się około 1 km. długie, a 400 m. szerokie torfowisko, będące jednym z najbardziej pierwotnych torfowisk pomorskich.

Leży w oddz. 25a Leśn. Dobre, Państw. Nadleśnictwa Warlubie, w powiecie Świeckim. Przylegającą do jeziora część tworzą bogate zespoły roślin bagiennych (*Hypneto-Phragmitetum*), największą jednak przestrzeń zajmuje turzycowe torfowisko trzęsawiskowe, interesujące przez wielką ilość występujących tu rzadkich nieraz roślin kwiatowych i mchów. Bliżej brzegu rozciąga się bujająca darni złożona z torfowców (*Sphagnum medium*, *Sph. obtusum*, *Sph. plumulosum*), wśród których występuje obficie bagnica (*Scheuchzeria palustris*) i przygielka (*Rhynchospora alba*), nadto niektóre rzadkie storczyki (*Malaxis paludosa*, *Liparis Loeselii*), wrzosowate (*Andromeda polifolia*, *Vaccinium Oxycoccos*), rosiczki (*Drosera rotundifolia*, *D. anglica*) i in.

Torfowisko ciekawe pod względem florystycznym i fytosocjologicznym, gdyż przedstawia występujące obok siebie liczne zespoły roślinne torfowisk niskich i przejściowych.

Chronione od r. 1917 przed osuszeniem i wypasem bydła, koszenie trawy i szuwaru było dozwolone.

Obecnie należałoby zaprzestać wszelkiego użytkowania, gdyż koszenie trawy

było dopuszczone tylko na okres wielkiego braku paszy w czasie wojny światowej. Obszar chroniony wynosi 17,62 ha.

6. Torfowisko z brzozą niską nad jeziorem Mętno w Borach Tucholskich.

Najobfitsze i ekologicznie niezwykle stanowisko brzozy niskiej na Pomorzu.

Urocze jezioro śródleśne, zwane «Mętno» od czarnej torfiastej wody, otoczone rozległymi i urozmaiconymi zespołami torfowiskowymi, leży w oddz. 92a i 93a Leśn. Ostrowo, Państw. Nadleśn. Gieldoń (w pow. Chojnickim).

Osobliwość stanowi występowanie brzozy niskiej (*Betula humilis*) w zespołach charakterystycznych dla torfowisk przejściowych, podczas gdy zazwyczaj tworzy ona krzewiaste zarośla na torfowiskach niskich. Jest to najobfitsze stanowisko brzozy niskiej na Pomorzu (ok. 2 ha.), występującej tu na trzęsawiskowym torfowisku przejściowym z rozrzuconymi sosnami. Darń utworzona głównie z torfowca *Sphagnum papillosum*, przetkanego przez *Aulacomium palustre*, wśród których jako nieliczne kwiatowe występują: bujnie owocująca *Betula humilis*, w towarzystwie *Eriophorum vaginatum* i *Andromeda polifolia*, rzadziej *Vaccinium oxycoccos*, *Ledum palustre*, *Calluna vulgaris* i kilku innych. Równie interesujące są przyległe partje torfowiska ze względu na pierwotne zespoły i liczne występowanie niektórych rzadszych gatunków (*Rhynchospora alba*, *Scheuchzeria palustris*, *Drosera intermedia*, *Utricularia intermedia* i in.).

Stanowiska w oddz. 92a (po półn. stronie jeziora) są chronione z czasów pruskich i zresztą zabezpieczone przez swe niedostępne położenie.

7. Torfowiska nad jeziorkami Dury w Borach Tucholskich.

Drobne jeziorka zarastające roślinnością torfowisk przejściowych.

W oddz. 155, 156, 183, 184, 185 Państw. Nadleśn. Osie (w pow. Świeckim) leży grupa 5-ciu drobnych jeziorek, otoczonych lasem sosnowym i wykazujących na swych brzegach interesujące utwory torfowiskowe. Widzimy tu obok siebie rozmaite stadja i typy zarastania jeziorek o wodzie czystej, ubogiej w składniki mineralne, dzięki czemu występują tu zespoły roślin skąpożywnych (oligotroficznych), charakteryzujących torfowiska przejściowe. Np. jeziorko południowe (w oddz. 156) otacza bujająca darń torfowców (głównie *Sphagnum medium* i *Sph. recurvum*), wśród której rosną rozrzucone: *Eriophorum vaginatum*, *Carex limosa*, *Rhynchospora alba*, *Drosera rotundifolia*, *D. anglica*. Bezpośrednio przy wodzie widzimy nadto: *Carex filiformis*, *Comarum palustre*, *Peucedanum palustre*, *Lysimachia vulgaris*. W jeziorku rośnie grzybień biały i grązel żółty.

Wszystkie 5 jeziorek stanowią od r. 1917 rezerwat przyrodniczy, jednak nie zupełny, bo dopuszczalne było (choć w ostatnich latach niepraktykowane) rybołówstwo. Powierzchnia chroniona wynosi 13.039 ha.

W interesie ochrony ciekawej roślinności należałoby na stałe zrezygnować z wydzierżawiania prawa połowu ryb.

8. Torfowisko z brzozą karłowatą w Linjach, Ziemi Chełmińskiej.

Jedyne stanowisko tego zabytku epokilodowej w zachodniej Polsce.

Torfowisko leży około 2 $\frac{1}{2}$ km. od stacji kolejowej Dąbrowa (linji Bydgoszcz-Kowalewo), w Leśn. Linje (oddz. 106b), Państw. Nadleśn. Leśno (w pow. Chełmińskim). Porastająca go obficie brzoza karłowata (*Betula nana*) stanowi pierwszorzędny zabytek tundry polodowcowej i jest to jej jedyne stanowisko w zachodniej Polsce. Torfowisko położone wśród zalesionych wydm, zajmuje obszar 5,83 ha. i należy do torfowisk przejściowych. Kobierzec mchów tworzą głównie torfowce (*Sphagnum medium*, *Sph. acutifolium*, *Sph. recurvum*, *Sph. cymbifolium*); z roślin wyższych występują obficie: *Aspidium cristatum*, *Eriophorum vaginatum*, *Carex filiformis*, *Molinia coerulea*, *Vaccinium oxycoccus*, *Vac. uliginosum*, *Andromeda polifolia*, *Ledum palustre*; z drzew i krzewów: *Pinus silvestris forma turfosa*, *Betula pubescens*, *Alnus glutinosa*, *Salix pentandra*, *S. aurita* i rzadka, zabytkowa wierzba lodowcowa, *Salix myrtilloides* (w jednym tylko egzemplarzu, po stronie zachodniej). Spotykamy również mieszańce: *Salix myrtilloides* $\times$ *aurita*, *Betula nana* $\times$ *pubescens*.

Za staraniem H. Conwentza fiskus pruski wykupił część torfowiska znajdującego się w posiadaniu prywatnym, tak że już w czasach pruskich stanowiło ono rezerwat zupełny.

LITERATURA.

(Wykaz dzieł i rozpraw, w których znaleźć można bardziej szczegółowe opisy pomorskich rezerwatów przyrodniczych).

- Conwentz, H. Die Eibe in Westpreussen. Abhandlung. zur Landeskunde der Provinz Westpreussen, Heft III. Danzig 1892.
- Beobachtungen über seltene Waldbäume in Westpreussen. Abhandlung. zur Landeskunde der Provinz Westpreussen, Heft IX. Danzig 1895.
 - Forstbotanisches Merkbuch. I. Provinz Westpreussen. Berlin 1900.
 - *Betula nana* lebend in Westpreussen. Naturwissensch. Wochenschrift 1901.
- Kulesza, W. Charakterystyka lasów północno-zachodniej Polski z uwzględnieniem momentów ochrony przyrody (w druku).
- Łabendziński, S. Projekt rezerwatu na Wielkiej Kępie w Ostromecku nad Wisłą. Ochrona Przyrody, zeszyt 3. Kraków 1922.
- Mroczkiewicz, L. Jarzębina szwedzka na Kępie Radłowskiej. Sylwan. Lwów 1925.
- Panten. Mitteilungen der Ortsvereinigung Thorn für Naturdenkmalpflege. Thorn 1919.
- Preuss, H. Die Vegetationsverhältnisse der Tucheler Heide. Jahrb. d. Westpreuss. Lehrervereins f. Naturkunde, II/III. Danzig 1907.
- Die Vegetationsverhältnisse der Westpreuss. Ostseeküste. 33. Ber. des Westpreuss. Bot.-Zool. Vereins. Danzig 1911.
 - Die pontischen Pflanzenbestände im Weichselgebiet. Beitr. zur Naturdenkmalpflege. Bd. II. Berlin 1912.
 - Die Pflanzendecke in den abgetretenen Gebieten der Provinzen Westpreussen und Posen. Beitr. zur Naturdenkmalpflege. Bd. IX. Berlin 1921.
- Rouppert, K. Szata roślinna polskiego brzegu i Bałtyku. Przyrodnik. R. I. Cieszyń 1924.
- Scholz, J. B. Vegetationsverhältnisse des preussischen Weichselgeländes. Mitteil. des Copernicus-Vereins. XI H. Thorn 1896.
- Die Pflanzengemeinschaften Westpreussens. Schriften der Naturf. Gesellschaft. XI Bd. Danzig 1905.

- Sokołowski, S. Cis na ziemiach polskich i w krajach przyległych. Ochrona przyrody, zeszyt 2. Kraków 1921.
- Wangerin, W. Beiträge zur Kenntnis der Vegetationsverhältnisse der Moore Westpreussens. I—II. 38. u. 40. Bericht des Westpreuss. Bot.-Zool. Vereins. Danzig 1916, 1918.
- Wodziezko, A. Roślinne zabytki przyrody okolic Torunia. Ziemia. R. VIII. Warszawa 1923.
- Sprawozdanie z wycieczki po Pomorzu, odbytej w celach ochrony przyrody. Ochrona Przyrody, z. 3. Kraków 1922.
- Rezerwat leśny w Piwnicach pod Toruniem. Ochrona Przyrody, z. 5. Kraków 1925.
- Zieliński, S. Bory Tucholskie pod względem rozwojowo-ekologicznym. Przyrodnik. Rocznik II. Cieszyn 1925.

Świteż nowogródzka jako rezerwat przyrody.

B. Rydzewski:

Wstęp.

«Pomiędzy jeziorami większemi w ziemi Nowogródzkiej pierwsze miejsce zajmuje Świteż. Czy to idzie o piękność otoczenia, czy o dno czyste, w jej partjach nadbrzeżnych delikatnym piaskiem białym zasłane, czy o przeźroczystość toni jej kryształowej, czy o florę, albo faunę jej oryginalną — zawsze Świtezi musi każdy przyznać palmę pierwszeństwa. Ale od chwili, gdy na horyzoncie piśmiennictwa naszego nadobnego zajaśniała Świteż wdziękiem promiennym poezji niezrównanej — stała się ona królową jezior na całym obszarze Polski, jak daleko sięga nasza mowa ojczysta. Dzisiaj, po akcie koronacyjnym, dokonanym przez najwyższego kapłana świątyni natchnienia, największego poetę naszego, nikt już chyba berła z jej dłoni wytrącić nie potrafi».

Oto słowa, jakimi charakteryzuje Świteż jeden z najpiękniejszych duchów współczesnych, wielki uczony, Profesor Benedykt Dybowski. I jeśli wybrałem te słowa jego, jako cytat, to uczyniłem to w tem przeświadczeniu, że wśród przyrodników polskich on najbliższy Mickiewiczowi, on z nad Świtezi. I jeśli o Świtezi mowa, to któż, jeśli nie on, ma mówić?

Kierownicy wielkiego dzieła ochrony przyrody w Polsce zwrócili się do mnie z zaszczytną propozycją napisania paru słów o motywach geologicznych, przemawiających za ochroną jeziora Świteż.

Nie jestem limnologiem, nie potrafię więc uczynić tego tak, jakbym pragnął. Chciałbym jedynie w paru zdaniach podkreślić te cechy, jakie uważam za najważniejsze. Świteż leży na wyżynie Nowogródzkiej, pozbawionej prawie zupełnie jezior, tej najpiękniejszej ozdoby krajobrazu północnego. Jest więc dla scenerji nowogródzkiej czemś zupełnie oryginalnem. Uważana jest za jezioro zatamowane, chociaż pogląd ten nie wydaje mi się słusznym. Przemawia przeciwko niemu jej kształt niezwykle prawidłowy, jej wysokie położenie nad poziomem morza, w krajobrazie dosyć dobrze już odwodnionym. Interesującym jest to, że Świteż, leżąc wysoko, nie posiada żadnego odpływu. Jest ona przez to małym światem samym w sobie. Ta samoistość niewątpliwie stała się punktem wyjścia dla legend, otaczających Świteż. Zaliczył-